

ІСТОРИЯ Й ЕВОЛЮЦІЯ МІСТОБУДІВНОГО МИСТЕЦТВА

© Тімохін В.О., 2008

Розглянуто шляхи узгодження еволюційного й історичного розвитку містобудівних формацій в площині їх відповідності мистецьким течіям в містобудуванні, які формуються у взаємодії жанрів і рухів, стилів і течій містобудівного мистецтва.

The ways of agreement of evolutionary and historical development of city structuring formations are considered in accordance with their art streams in the city structuring which form with interaction of genres and movements, styles and streams of city building art

В історії містобудівного мистецтва завжди існували глибинний зондаж і використання здобутків минулих містобудівних культур, що сьогодні в умовах панування постмодерністського світогляду стало справою буденною. Можливо, завдяки цьому в містобудівному мистецтві склалися різноманітні класифікації жанрів і стилів, мистецьких рухів і напрямків.

У сучасній містобудівній теорії і практиці все частіше виникає нагальна потреба у виявленні змістовних зв'язків, які існують між науковими і мистецькими класифікаціями, у проведенні паралелей між розвитком містобудівних систем, культур, епох і цивілізацій та еволюцією жанрів, рухів, стилів і напрямків містобудівного мистецтва [1]. Один із шляхів вирішення цієї проблеми пропонується шукати у співвідношеннях між розвитком містобудівних систем і жанрів, культур і мистецьких рухів, епох і стилів, цивілізацій і творчих напрямків в мистецтві.

При цьому течії, що доповнюють мистецьким зрізом наукові визначення містобудівних формацій, об'єднують і узгоджують між собою жанри і рухи, стилі і напрямки в єдину урбосферну мистецьку цілісність. Ця цілісність може бути зведена в матричну модель, в чарунках якої в чисельнику описані складові частини і типи містобудівних формацій, а в знаменнику – їх мистецькі відповідності (таблиця).

Однією з актуальних проблем розвитку містобудівних систем і формацій стає пошук нового концептуального рівня, здатного відродити історичну вагомість містобудування в сфері художньої культури. На наш погляд, цей концептуальний рівень лежить в площині жанрового проектування і відповідної жанрової спрямованості розвитку історичних міст. На жаль, ця проблема не знайшла свого місця в сучасних містобудівних теоріях і до цього часу все ще залишається в сфері інтересів архітекторів-утопістів і архітекторів-практиків.

Жанри як внутрішній розподіл на типи художніх творів виникли та отримали філософсько-мистецький зміст ще за часів Платона й Арістотеля. Перші класифікації та теорія жанрів були тісно пов'язані з логікою тотожності Арістотеля, а також з його принципом мімізиса (наслідування у творчості та мистецтві природи). Відповідно до цього принципу та логіки тотожності у кожному виді мистецтв – як виражальних, так і образотворчих – історично виникла власна розгалужена система жанрів, яка існувала та розвивалася протягом століть і сьогодні має тенденцію до модифікації жанрів і до їх взаємодії та інтеграції не стільки в межах окремих видів мистецтв, скільки поміж ними.

В архітектурі й містобудуванні відповідно до специфіки цих сфер мистецтва процеси жанрового розвитку мали повільніші темпи і більш прихований за “фасадами” стилів глибинний творчий потенціал. Вже сьогодні розгортання потенціалу жанрового архітектурного проектування, яке ще донедавна вважалося не зовсім притаманним специфіці архітектурної діяльності (у кращих випадках проектування велося відповідно до стилів), ґрунтується на розумінні того, що універсальність кожного стилю ґрунтується на динамічних та індивідуалізованих законах жанрів. Вдале поєднання й синтез цих законів забезпечує успішність і життєвість процесів стилізації, робить змістовно прозорішими, зрозумілішими, природними та людяними образи міського середовища.

Причини і принципи систематизації містобудівних формацій і течій містобудівного мистецтва

Причини	Порядкові причини					
	матеріальні	рушійні	формальні	цільові	цілісні	
Рівневі і ступеневі причини	цілісні	евритмічні ритмічні дисиметричні симетричні Системи Жанри архаїка риторика топіка поетика	інноваційні динамічні самодостатні статичні Культури Руси експресіонізм утилітаризм інтелектуалізм інтуїтивізм	постнекласичні класичні некласичні докласичні Епохи Стилі романтизм модернізм класицизм постмодернізм	урбанічні ейкуменополісні урбанізаційні міські Цивілізації Напрямки космізм механіцизм органіцизм перспективізм	синхоричні діахронічні синхронічні діахоричні Формації Течії історизм холізм еволюціонізм синергетизм
	цільові			урбанічні ейкуменополісні урбанізаційні міські Цивілізації Напрямки космізм механіцизм органіцизм перспективізм	урбанічні ейкуменополісні урбанізаційні міські Цивілізації Напрямки космізм механіцизм органіцизм перспективізм	
	формальні			постнекласичні класичні некласичні докласичні Епохи Стилі романтизм модернізм класицизм постмодернізм	постнекласичні класичні некласичні докласичні Епохи Стилі романтизм модернізм класицизм постмодернізм	
	рушійні		інноваційні динамічні самодостатні статичні Культури Руси експресіонізм утилітаризм інтелектуалізм інтуїтивізм		інноваційні динамічні самодостатні статичні Культури Руси експресіонізм утилітаризм інтелектуалізм інтуїтивізм	
	матеріальні	евритмічні ритмічні дисиметричні симетричні Системи Жанри архаїка риторика топіка поетика				евритмічні ритмічні дисиметричні симетричні Системи Жанри архаїка риторика топіка поетика

Індивідуалізовані та збагачені так стилізовані образи набувають водночас рис архітектурної виразності та літературно-сценічної зображальності. Метафорично-алегоричний та глибинно-зображальний, антропоморфний, фауно- чи флороподібний, а врешті-решт природоморфний

характер прихованого сценарного змісту багатьох взірців сучасної архітектури, містобудування та дизайну свідчить про наслідування найкращих традицій жанрового проектування.

Арістотелеві принципи тотожності і гармонічної єдності природи та мистецтва, “природності” та “штучності” продовжують своє життя в природній людяності жанрів і штучній природності стилів, стимулюючи прискорений розвиток сучасних жанрів, їх взаємодію та модифікацію. Серед останніх добре відомі й новітні архітектурні жанри утопічного проектування, фантазій, гротеску та буфонади; архітектурної “портретовості” та “пейзажності”, ілюстративності “паперової архітектури”; архітектурного колажу та бріколажу; просторового символізму й алегоричності; урбанізованого епосу та драми, камерного та ансамблевого проектування та ін.

Ще один можливий розподіл на жанри, що вперше пропонується для вирішення проблеми узагальнення їх сучасних модифікацій, полягає у розвитку принципів топологічної естетики Арістотеля [2], а також у використанні безумовно існуючих в історії та в сучасній архітектурі тенденцій звертання до архетипових природних просторових взірців, їх риторично-стандартного, топічно-діалектичного чи поетично-художнього осмислення та впровадження в творчий процес. Такий підхід близький за змістом до пропозицій Л. Гумільова відносно структури етносу [3], М. Гінзбурга [4] та З. Гідіона [5] щодо історії виникнення та формування розвитку архітектурних стилів, П. Геддеса [6] відповідно до соціологічного структурування міської спільноти, а також до філософії зародження й розвитку мистецтв Ф. Шеллінга [7].

У “Філософії мистецтва” Ф. Шеллінг, один із засновників романтизму та критиків арістотелевої теорії мистецтва, розглядав специфіку окремих видів мистецтв і узагальнював їх жанровий розподіл і взаємодію через приналежність до схематичного, алегоричного чи символічного характеру відображення художніх образів, що, на наш погляд, відповідає вищезазначеним сучасним тенденціям жанрового спрямування архітектури й містобудування. М. Гінзбург у своїх теоретичних працях виділив три стадії розвитку кожного архітектурного стилю: монументальний, гармонічний та живописний етапи, які також можна співвіднести з архаїчним, ритмо-діалектичним і поетичним жанровим спрямуванням окремих періодів у розвитку стилів.

З. Гідіон вважав, що сучасна архітектура, починаючи з найдавніших часів, пройшла три стадії розвитку, які відрізнялися одна від однієї власними просторово-часовими концепціями. Перша архетипова концепція виникла з монументальної взаємодії об’ємів, другій було притаманне більш структуроване риторично-нормативне рішення внутрішнього простору, третя повернулася до діалектичної взаємодії об’ємів у просторі. Нарешті четверта, сучасна, на наш погляд, поетична концепція, отримала нові елементи “...раніш невідоме взаємопроникнення зовнішнього й внутрішнього простору” [5, с. 29].

Англійській лікар, біолог і соціолог П. Геддес у своїй книзі “Міста в еволюції” розглядав розвиток “профілю” “долини міського розселення” з позицій історичної та соціальної взаємодії різних верств населення: “шахтарів”, “лісників”, “мисливців”, “пастухів”, “селян”, “рибалок”. Набуваючи статус мешканців міста, вони формували відповідні угруповання “ковалів”, “будівельників”, “солдатів”, “священиків, ткачів і мігрантів”, “банкірів, юристів і політиків”, “купців і моряків”, які, розміщуючись у відповідній частині “долини розселення”, формували специфічне у містобудівному та художньому змісті середовище, створюючи надійну основу жанрового спрямування розвитку міста.

Аналізуючи процеси та ексцеси етногенези методом квантування часу, Л. Гумільов прийшов до думки, що кожен з етносів має приблизно однакові та закономірні періоди свого становлення, які загалом залежать від чотирьох стереотипів поведінки членів етносу і які відрізняються один від одного характером сприйняття часу і простору. Це “пасеїсти”, що віддають перевагу минулому та переважають на першій архетиповій стадії народження етносу; це “актуалісти”, для яких найважливішою є риторика сьогодення і які сприяють розквіту етносу та розбазарюванню накопичених на попередньому етапі багатств; це “футуристи”, які мрійливо-поетично ігнорують минуле та сьогодення заради майбутнього, що веде до стагнації та занепаду етносу; нарешті, це “аномалісти” (якщо можна їх так назвати), для яких плин часу не має значення та які очікують нових краєвих часів.

Якщо провести досить прозорі, на наш погляд, паралелі між динамікою етносу та розвитком міста, між характером розселення та громадами міських мешканців, між етапами стилю та стадіями міського розвитку, то можна дійти висновку про наявність відповідних аналогій щодо тлумачень жанрової спрямованості в еволюції міського середовища.

У сучасних містах і урбанізованих системах співіснують, пристосовуючись одна до однієї, безліч різноманітних просторово-часових утворень, які мають певну жанрову спрямованість, породжують стійкі стереотипи поведінки та об'єднують громади мешканців, що по-різному сприймають міський простір і час та співвідносять це сприйняття з індивідуальним темпом і ритмом життя. До стійких стереотипів належать різноманітні види діяльності, пов'язані з пішохідним і транзитним рухом, з переважанням міських і маятникових міграцій. Домінування одного зі стереотипів приводить до формування різних контингентів міського населення, серед яких найбільший інтерес привертають городяни та слободяни, урбодяни та поселяни (пасеїсти, актуалісти, футуристи та аномалісти).

Городяни (корінні жителі) зі стабільним і повільнішим темпом життя надають перевагу симетричним, відносно замкненим і автономним формам розселення у найпрестижніших частинах міста. Слободяни та урбодяни (колоністи та кочівники), що недавно стали міськими жителями з ритмічнішим темпом життя, як правило, розселяються у напівавтономних утвореннях поблизу комунікаційних “коридорів”, міських “каркасів” і “русел”. Поселяни (мігранти і пасіонарії), які вимушені жити за висщими темпами та ритмами, розселяються на периферії, в місцях, що наперед визначають майбутній розвиток нових міських мегаформ.

В основу запропонованого жанрового поділу покладено оцінково-цільовий зміст стереотипів поведінки мешканців міста та їх хронотипів, що визначають характер сприйняття простору – часу і поведінку чотирьох категорій мешканців, серед яких співіснують городяни, слободяни, урбодяни та поселяни. Взаємодія, співіснування та відповідна поведінка різнорідних категорій мешканців обумовлюють коливання форм архітектурного простору і часу між симетрією і ритмом міських структур як сталими і незмінними природними та естетичними категоріями, що становлять змістовну і формальну основу для жанрових класифікацій.

Архітектурна архаїка чи просто “архаїка”, архетипові взірці та космолізована міфологія якої надихають багато сучасних архітекторів, значно розширює сферу використання монументальних і симетричних форм у вигляді відносно статичної і автономної планувальної тканини міста з уповільненим ритмом змін у міському історичному середовищі. Цьому середовищу надають перевагу корінні городяни. Успіх минулої та сучасної канонізації архетипових взірців просторів-алегорій, просторів-символів пояснюється метафоричним перенесенням властивостей та якостей природних явищ на штучно відтворюване середовище. Саме так виникали родові багатовимірні архітектурні поняття: “небосхил-купол”, “дерево-колона”, “схил-квартал”, “долина-площа”, “місто-сузір'я”, “місто-зірка”, “місто-ліс” та ін. Разом з цим історично непослідовне та невідповідне використання цих понять і форм, їх стилізація призводили до поступової втрати родового змісту, що стало причиною для їх “побутового” використання як “загальних місць” в архітектурних та містобудівних ансамблях.

На наш погляд, узагальненість і нормативність внутрішнього змісту первісних архетипів просторів і понять стали основою для довільного і спонтанного виникнення особливого жанру архітектурно-містобудівної діяльності, який може отримати назву архітектурної риторики. Архітектурна риторика (“архітекторика”) стимулює нові можливості відродження урбаністичного епосу, що виявляється в мистецтві стандартизації та ранжування ритмічних композицій з різноманітних симетричних структур. У цих дисиметричних структурах психологічне “ущільнення” часу супроводжується просторовим розосередженням у топологічному просторі і формуванням відповідного стереотипу поведінки слободян, що стали мешканцями нових районів міста і які мають більш прискорений темп життя в середовищі, в композиції якого переважають “загальні місця” і дисиметрія міських каркасів.

Еволюційний розвиток містобудування і архітектури вказує на об'єктивно існуючу жанрову сферу, де переважає третій рівень концептуальних уявлень, який може отримати назву

“архітектурна топіка”. Архітектурна топіка (“архітектопіка”) призначена забезпечити художню виразність і зображальність динаміки міських інфраструктур, що скорочують простір, економлять час і стають основою для динаміки формування нової топоніміки зв'язків між “загальними місцями”, в якій ще більше переважає ритмічність середовища нових периферійних районів, де розселяються урбодяни, які вимушені багато пересуватись. Найважливішою проблемою архітектопіки стає формування загальної топоніміки інфраструктурних зв'язків міського середовища та його мешканців у структурі урболандшафтів.

Завершальним етапом формування концепції жанрового проектування стає переосмислення та драматизація архітектурно-містобудівних образів в жанрі архітектурної поетики. Архітектурна поетика (“архітететика”) вже сьогодні виявляється в нових архітектурно-містобудівних символах і категоріях, в іменах власних міських мегаформ (“Міська брама”, “Житлова стіна”, міський район “Циркус”; житлові комплекси “Ромео та Джульєта”, “Амфітеатр”, “Озерні аркади”; промислова споруда “Замок води”; архітектурні “Контейнери” та “Каньйони” та ін.), в яких домінуючий над симетрією ритм народжує нову широку симетрію – евритмію – а час має перевагу над простором у сприйнятті поселення – мігруючих городян нового типу. Такий підхід відповідає подальшому розвитку загальної топоніміки інфраструктурних мереж міського простору в напрямку перетворення “загальних місць” і формування “поезії місця”, що надає індивідуальних та еґоїстичних, унікальних і багатовимірних рис фрагментам урбанізованої оболонки глобального розселення.

Природне прагнення багатьох верств громадян до зміни стереотипу поведінки та до підвищення свого статусу породжує процеси взаємної адаптації та самоорганізації, які надають присмаку комплементарності всім відомим формам просторової організації та розвитку міського середовища в напрямку наслідування закономірностей і засобів жанрового проектування. За допомогою м'якого регулювання процесів самоорганізації засобами та методами жанрового проектування з'являються реальні можливості у вирішенні комплементарного поєднання інтересів і уподобань всіх верств міського населення: інтеграції архетипових систем, риторичних алегорій, топічних символів і поетичних образів міського та урбанізованого середовища в єдину цілісну картину; взаємної доповненості наперед заангажованого урбанізованого “порядку” нових районів і такого бажаного урбанічного “хаосу” історичних частин міста; врешті-решт – проблеми формування нової комплементарної естетичної доктрини сучасного міста та гуманізації міського середовища.

В основу класифікації жанрів покладено принципи мімезису, стереотипи і хронотипи поведінки міських мешканців і містобудівників, так чи інакше пов'язаних з утворенням містобудівних систем. Ключовою ознакою в систематизації мистецьких рухів може бути визнано їх зв'язок з містобудівними культурами, що ґрунтується на розгортанні принципу мімезису з урахуванням архетипів поведінки членів урбанічного етносу.

Ці архетипи поведінки мешканців і містобудівників, серед яких головними є чуттєві, емоційні, інтелектуальні та інтуїтивні типи, більш-менш детально проаналізовані. Що стосується мімезису (наслідування природи), то дослідники цього поняття вказують на те, що “... у класичний період, у IV сторіччі до н. е., існували чотири різні поняття наслідування: первісне, обрядове (експресія), демокритівське (наслідування способів, у які діє природа), арістотелівське (вільне формування мистецького твору з мотивів природи), платонівське (копіювання природи)” [8, с. 253].

Історія містобудування свідчить, що в еволюційних процесах іноді послідовно розгортались, а іноді змішувались експресивний, більш прагматичний (демокритівський), інтелектуальний (арістотелівський), нарешті, більш інтуїтивістський (платонівський) підхід до відтворення у містобудівних культурах форм, принципів і законів наслідування природи.

В історії Стародавнього і Нового світів ми знаходимо приклади існування та співіснування вищезазначених архетипів поведінки й міських планувальних архетипів. До первісних обрядових і експресивних типів можна віднести і Трою, і Стоунхендж, і акрополі грецьких полісів, і трипроменеві розпланування барокових міст та ін. Прикладами утилітарно-землемірного розпланування можуть бути Кахун, Мілет, Тімгад, Кастелаццо, Пекін, класичні розпланування Вашингтона, ле корбюзіанська реконструкція Парижа, нові міста СРСР та ін.

Віддзеркалення більш інтелектуального підходу можна спостерігати у розплануванні ідеальних міст Середньовіччя та Відродження; у нових містах, подібних до Ауровіля; у дина-, мега- і мегалополісах К. Доксіадіса та ін. Інтуїтивний підхід спостерігаємо в містах-палацах і містах-лабіринтах крито-мікенської культури, у живописній забудові середньовічних міст; у суміші й узгодженні різноманітних нашарованих розпланувань історичних міст; у “конструктивному хаосі” конгломерацій, агломерацій і конурбацій надвеликих міст та ін.

Все це дає підстави для виділення основних мистецьких рухів у містобудівних культурах, які частково і циклічно повторюються в історії і наслідують принципи мімезистичного відтворення природи з урахуванням архетипів міського населення. Серед цих рухів найважливішими є експресіонізм, утилітаризм, інтелектуалізм та інтуїтивізм.

Ці мистецькі типи тісно пов'язані з вищерозглянутими типами містобудівних культур. При цьому експресіонізм більш притаманний традиційним і усталеним культурам, до утилітаризму схильні автономні і частково самодостатні культури. Динамічно еволюціонуючим культурам відповідає інтелектуальний підхід, новаційним культурам – інтуїтивний пошук більш ефективних і естетичних містобудівних систем.

Враховуючи глибинний зміст принципу мімезіса, можна запропонувати паралельні назви для мистецьких рухів у містобудуванні. Якщо уявити, що експресіонізм відповідає виражальному принципу формування художнього образу, а його діалектична протилежність – інтелектуалізм – зображальності символу, то проміжні перехідні стадії від виражальності до зображальності містобудівних форм і навпаки пов'язані з виражально-зображальною (утилітарною) і зображально-виражальною (інтуїтивною) моделями естетизації цих форм.

Логічно також встановити змістовні зв'язки між творчими рухами і художніми стилями в містобудівному мистецтві. Багато дослідників підтверджують, що існують зв'язки між експресіонізмом і романтизмом, між інтелектуалізмом і класицизмом. Очевидно, аналогічні співвідношення можна прослідкувати між утилітаризмом і модернізмом, між інтуїтивізмом і постмодернізмом.

Добре відомо, що в архітектурі та містобудуванні функціоналістська утилітарна доцільність і відмова від традицій і старої естетики стали основними чинниками виникнення модернізму як епохи і стилю. І навпаки, повернення обличчям до історії, інтуїтивно-ігровий пошук нових сучасних форм сьогодні визнаються провідними засадами постмодернізму.

Як було показано в деяких дослідженнях [9], містобудівні стилі розгортаються в історії у циклічно відтворюваній послідовності: романтизм, модернізм, класицизм і постмодернізм. Треба також наголосити на тому, що ця послідовність відповідає поступовості змін епохальних світоглядів, починаючи від докласичних і некласичних уявлень Стародавнього світу до класичних і постнекласичних – Нового світу.

Містобудівні цивілізації, які охоплюють і узагальнюють епохальні зміни у світосприйнятті, дають поштовх і стають причиною еволюційного розгортання напрямків розвитку містобудівного мистецтва. Хоча, за словами З. Гідіона, спостерігається деякий паралелізм у розвитку науки і мистецтва. Такий своєрідний паралелізм притаманний розвитку містобудівної теорії й містобудівного мистецтва.

Аналізуючи еволюцію містобудівної теорії, К. Лінч виділив її основні напрямки – космізм, механіцизм і органіцизм. Відштовхуючись від ідей паралелізму і взаємної інтеграції сучасної містобудівної теорії і мистецтва, можна зауважити, що напрямки розвитку містобудівного мистецтва багато в чому збігаються з історичними розгалуженнями містобудівних теорій.

І якщо додати до вищезазначених теоретичних напрямків, запропонованих К. Лінчем, сьогоднішній етап, який умовно можна назвати перспективізмом, то напрямки містобудівного мистецтва утворюють історично-ступеневу послідовність, а саме: космізм, механіцизм, органіцизм і перспективізм.

В основу цієї послідовності покладено уявлення про вплив космосу Всесвіту на естетику містобудівних форм і систем. Такий вплив, який циклічно відтворюється в містобудівній історії, можна спостерігати в різні періоди, в різних культурах і епохах. Він викарбований в планах і

формах доісторичних поселень: у “космічному розплануванні” стародавніх Фів, планування і забудова яких зорієнтована на зірки і сузір’я; у радіально-кільцевих структурах середньовічних міст; в ідеальних містах епохи Відродження; у “галактичних спіралях” нових сучасних міст (Ауровіль, нові елементи розселення групи НЕР); у біокібернетичному міському середовищі в утопічних пошуках 70–80-х років ХХ і дигітальної архітектури початку ХХІ століть; нарешті, у “конструктивному хаосі” агломераційно-конурбаційних зрощень надвеликих історичних міст і поселень.

На зміну центричним і кристалічно-упорядкованим містобудівним системам, як правило, приходять уявлення, що пов’язані із землемірною-регулярним розплануванням урбанізованих територій. Іноді ці форми співіснують і розвиваються паралельно разом з космологічними уявленнями містобудівників, як у Стародавньому світі.

Очевидно, у ті часи існували і співіснували ознаки усіх відомих сьогодні містобудівних форм і систем. Такі погляди аналогічні до думки В. Вернадського і багатьох вчених про те, що різноманітні форми життя виникли приблизно одночасно в різних точках планети, що дало поштовх для їх глобальної експансії, для паралельної і взаємопов’язаної біосферної еволюції.

Містобудівна історія рясніє прикладами механістично-землемірного і машиноподібного розпланування як стародавніх міст, так і сучасних поселень в різних куточках світу, які виникали одночасно і в різні історичні періоди, формуючи урбосферні процеси. Ці процеси узгоджували і синхронізували між собою становлення міських цивілізацій, які були пов’язані з космогонічними містобудівними системами, що відповідали механістично-геометризованому світогляду.

Після усталення і поширення ідей ламарково-дарвінівської еволюції та експансії урбанізаційних процесів у планетарному масштабі і відповідної урбанізаційно-механістичної ідеології почали виникати ознаки нової, умовно названої ейкуменополісною, цивілізації та її естетичного віддзеркалення у науково-мистецькому напрямку, що отримав назву “органіцизм”. Вияви природно-органічних форм можна спостерігати у вільному розплануванні стародавніх Афін й афінського акрополя, стародавнього Риму; у нерегулярній структурі багатьох середньовічних міст. Ідеї органічного розвитку знайшли відображення в розплануваннях багатьох сучасних історичних міст, а також в містобудівних теоріях, у пошукових проектах і утопіях.

Серед них: теорія органічного децентралізованого розвитку міста Е. Саарінена, метаболістичні теорії японських архітекторів, екістична теорія К. Доксіадіса, пошукові проекти біоморфних структур аркологічних міст П. Солері. Ці та інші теорії та пошукові проекти втілювалися у життя в практиці містобудування в розплануваннях міст-садів, міст-супутників, природних систем розселення американських, європейських і азійських міст, а також поселень нового типу – техно- і екополісів, долин і басейнів розселення та ін.

Як з’ясувалось, слідування науково-естетичним принципам природного еволюційного розвитку не завжди відповідало проблемам розвитку штучного середовища Homo urbanus (Людини міської), вирішення яких вимагало урахування не тільки природничих законів, але й глибинних і специфічних принципів, на яких ґрунтувалася містобудівна діяльність. За визначенням, ці принципи повинні ґрунтуватися не стільки на редукції, скільки на спроможності відкриття нових горизонтів і перспектив містобудівної науки і мистецтва. Відповідно до цього цей науково-мистецький напрямок може отримати назву “перспективізм”.

Проблемам перспективізму у різних галузях знань приділяли увагу багато дослідників. Вирішуючи цю проблему, відомий вчений і методолог, засновник загальної теорії систем, Л. Берталанфі, пропонував йти шляхом пошуку ізоморфічних законів розвитку, а не в напрямку редукціоністського використання аналогій, як правило, механістичного чи організмичного змісту. Він, як і багато інших вчених, вважав, що сучасна наука повинна розвиватися шляхом переходу від редукціонізму до перспективізму [11].

У сучасному містобудуванні широко використовуються аналогії із одночасним послабленням уваги до загальних закономірностей і принципів саморозвитку. З цієї причини сучасні містобудівні системи досліджувались і проектувались з позицій використання знань більш розвинутих економіко-географічних, соціально-економічних, екологічних та інших наук.

У сучасних теоріях, утопіях і проектах ці уявлення реалізовувалися у формі таких продуктів аналогізування, як: “міста-сади” і “міста-супутники”; “міста-заводи” і “міста-комп’ютери”; міста-

агломерації і міста-конурбації; міста-техно- і екополіси; “русла” і “долини” розселення; міста, структура яких була подібна до гравітаційних, ентропійних та інформаційних моделей та ін.

На протипагу редукаціоністському підходу, в останній час у містобудуванні все ширше впроваджуються досягнення загальної теорії систем, системології, синергетики, теорії функціональної системи. Автор останньої П. Анохін вважав, що кардинальною проблемою сучасної науки є ліквідація розриву між величезним об'ємом накопиченого емпіричного матеріалу та його системним узагальненням на основі природних законів розвитку [12]. Погоджуючись з цією точкою зору, треба зауважити, що сучасна містобудівна наука і мистецтво вступають у фазу інтеграції міждисциплінарних досліджень і пошуку специфічних закономірностей розвитку містобудівних формацій та їхніх естетичних складових.

У цьому напрямку здійснюються відповідні кроки, які привели до створення нових галузей містобудівної науки, подібних до екістики, демоекології, урбоекології, аркології, урбаніки та ін., які прагнуть заповнити прірву між окремими емпіричними і загальноінтегральними уявленнями при визначенні перспективних напрямків розвитку містобудівного мистецтва.

Після детальнішого ознайомлення з цією проблемою можна зробити висновок, що стратегічні напрямки у перспективістських дослідженнях знаходяться в площині використання загальних законів і принципів, які виявили свою життєву силу в багатьох сферах пізнання, в різних галузях науки і мистецтва. На наш погляд, один з найважливіших принципів є принцип симетрії і ритму, загальнонауковий зміст якого був сформульований в роботах Кюрі й Вернадського.

Другий, але не менш важливий принцип перспективізму – це варіційні принципи, відомі як принцип найменшої дії, сформульований у фізиці Мопертюї; у біології – це принцип оптимальної конструкції організму Н. Рашевського, і принцип, за виразом Л.С. Берга, “космічних лінощів”; у іншому вигляді він набув форми принципу “найменшої витрати сил” С. Суворова; в архітектурі та містобудуванні він відомий як “принцип компактності” у формулюванні Г.І. Лаврика. Динамічна інтерпретація цих законів тісно пов'язана з принципом “міні-макса”, на який звертали увагу О. Ухтомський, Б. Лефевр та ін. Нагадаємо, що його містобудівна сутність віддзеркалена в принципах екстремального і компенсованого розвитку.

Наступним провідним принципом перспективізму, за нашою думкою, є принцип номогенезу Л.С. Берга, тобто розвитку еволюції за закономірностями, а не тільки у процесах відбору. До цього треба ще додати принцип набірної еволюції В. Кордюма, згідно з яким виникнення нових видів пов'язано з взаємодією різних видів і родів організмів.

Завершальний етап перспективістських досліджень, на наш погляд, пов'язаний з так званім принципом стаціонарної дії, який розвиває і узагальнює принципи найменшої дії, найменшої витрати сил, “міні-макса”, структур-аттракторів та ін. Завдяки цьому принципу “...було знайдено суттєве уточнення ознаки істинності руху системи; дійсною траєкторією є та, на якій варіація дії буде дорівнювати нулю. Цей факт безпосередньо вказує на стаціонарний характер дії в реальних процесах, а що за ним скрито – максимум, мінімум чи навіть ні максимум і ні мінімум в окремих випадках – це повинно бути встановлено додатковими дослідженнями” [13, с. 122].

Пошук нових напрямків розвитку і відповідних форм, спроможних виконувати максимум корисної роботи для підтримання і відтворення життя, тобто, за словами П. Флоренського, ектропії, що протистоїть ентропійним процесам, присвячені близькі за змістом роботи С.А. Подолінського. Сам він звернув увагу на те, що “... загальна кількість енергії, яку отримує поверхня Землі з її внутрішності й від Сонця, поступово зменшується. В той же час загальна кількість енергії, яка накопичена на земній поверхні і яка знаходиться в розпорядженні людства, поступово зростає. Зростання це відбувається під впливом праці людини і домашніх тварин” [14, с. 81].

І тому прогресивний напрямок розвитку відповідає головній меті людства, якою “... повинно бути абсолютне збільшення енергійного бюджету, оскільки за постійної його величини перетворення нижчої енергії у вищу швидко досягає межі, далі якої воно не може йти без надлишкових втрат на розсіювання енергії” [14, с. 82]. Іншими словами, створення штучного, зокрема урбанізованого середовища, повинно спрямовуватись у бік максимального підвищення його працездатності, що стає вагомим чинником ектропійного протистояння процесів еволюційного

розвитку руйнівальним ентропійним процесам інволюції. Саме створення найбільш працеспроможного штучного середовища людини надає закону С.А. Подолінського характеру, що узагальнює принципи перспективістської стратегії пошуку шляхів гармонічного середовища Homo urbanus.

Усі вищезазначені принципи перспективізму мають не тільки науковий характер. Крім етичної, вони мають і мистецьку складову. На наш погляд, найточнішу мистецьку інтерпретацію цих принципів можна знайти в так званих “авторитетах” художньої форми, які виявив Г. Земпер у своїй “Практичній естетиці” [15]. Серед них: принцип симетрії та евристичності, принципи спрямованості і пропорційності і, нарешті, принцип змістовності. Дійсно, принцип симетрії і ритму містобудівних систем стає важливою і науковою, і мистецькою складовою прогнозування напрямків розвитку, тобто перспективістської стратегії. Сутність принципів “макси-міну” та екстремальності й компенсованості містобудівної діяльності наближається до земперівського принципу спрямованості розвитку композиції художньої форми.

Коли Г. Земпер створював свою теорію, він навряд чи думав про її інтегруючий характер і розповсюдження на архітектурну і містобудівну естетику. Але його роботи заклали фундамент для виникнення функціоналізму і його архітектурно-містобудівної версії. Ця версія, безумовно, ґрунтувалася на уявленнях про пропорції між функціональною корисністю і красою художньої форми, що впливало на становлення архітектурно-містобудівних стилей.

Нарешті найважливіший авторитет змістовності художньої форми відбивається на виборі природної траєкторії і напрямку розвитку містобудівної цивілізації на основі принципів стаціонарної дії, негентропійної протидії С. Подолінського і П. Флоренського, принципу доміанти О. Ухомського, синергетичних структур-аттракторів та ін. Очевидно, за цими ознаками принцип змістовності може отримати назву колективності напрямків розвитку містобудівного мистецтва, що якоюсь мірою узгоджується з теорією колективної містобудівної форми, яку запропонував японський архітектор і дослідник Ф. Макі.

Отже, перспективізм як один із найважливіших напрямків майбутньої урбанічної цивілізації об’єднує досягнення інших цивілізацій. А саме: міської цивілізації з її романтичною експресією і космізмом; модерністсько-утилітарної урбанізаційної цивілізації, що ґрунтувалася на механістичному трактуванні художньої форми; нарешті ейкуменополісної цивілізації, в основу якої покладено інтелектуальне і класичне уявлення про еволюцію містобудівних систем як надскладних організмів.

Разом з тим напрямки розвитку містобудівного мистецтва, об’єднуючись з його жанрами, рухами і стилями, формують ширші явища урбосферної еволюції. Ці явища, які тісно пов’язані з утворенням і розгортанням містобудівних формацій, можуть отримати назву “течій містобудівного мистецтва”. Вони виникають і розвиваються завдяки жанрам і рухам, стилям і напрямкам містобудівної творчості.

І якщо теорія жанрів архітектурно-містобудівної творчості починає тільки складатися [16], то класифікація художніх рухів, стилів і напрямків більш досліджена, хоча і вимагає до себе прискіпливої уваги. Точно таку увагу привертає проблема систематизації художніх течій урбосферної еволюції.

Якщо містобудівні формації підкоряються синергетичним принципам узгодження етапів розвитку у багатовимірному просторі-часі урбосфери, то течії містобудівного мистецтва знаходяться під впливом принципів гармонізації, які накладають природні обмеження на значну розгалуженість урбосферної еволюції. Серед них найвідоміші принципи повноти, відповідності, причинності і контекстуальності [9].

Принцип повноти, який узгоджує між собою жанри архітектурної архаїки, рухи експресіонізму, романтичний стиль і космологічний напрямок розвитку цивілізацій, за цими ознаками може трансформуватись в принцип історизму. Одноіменну назву – “історизм” – може отримати і художні течії, які виникають у надрах діяхоричних (історичних) формацій.

Принцип функціональної відповідності складових містобудівних формацій – систем, культур, епох і цивілізацій – доповнюється принципом і відповідними течіями холізму (цілісності), які впливають із функціональної цілісності жанрів архітектурної риторики, утилітарних рухів у розвитку самодостатніх містобудівних культур. Крім того, до цього кола холізму потрапляють модернізм і механіцизм як стиль і напрямок системного утворення урбанізаційної цивілізації в некласичну епоху.

Принципи причинності і спадкоємності еволюційного розвитку, чи еволюціонізм як течія містобудівного мистецтва – також гармонічно узгоджують між собою етапи розвитку художніх

жанрів і рухів, стилів і напрямків. Насамперед це жанри архітектурної риторики, що розвиваються в створі інтелектуалізму внаслідок розгортання динамічних містобудівних культур. Ці процеси стимулюють розгортання уявлень про класичну еволюцію і класичну методологію, а також експансію планетарної ейкуменополісної цивілізації, яка супроводжується становленням органіцизму як художнього напрямку розвитку містобудівного мистецтва.

На наш погляд, майбутнє цього мистецтва пов'язано з синергетизмом – течією, яка об'єднує і синтезує досягнення жанру архітектурної поетики та руху інтуїтивізму, який поступово складається в новаційних містобудівних культурах. До цього треба додати досягнення постнекласичної епохи, принади і недоліки постмодернізму, а також перспективістську стратегію розвитку містобудівного мистецтва, яка притаманна майбутній урбанічній цивілізації.

Підводячи підсумки, треба зазначити, що в сучасній містобудівній історії та теорії поступово з'являються контури нового і малодослідженого, складного і динамічного надоб'єкта, котрий визначається як містобудівна формація. Його складність полягає в його ієрархічній організації, що інтегрує в собі містобудівні системи, культури, епохи і цивілізації. Ці складові, існуючи паралельно і співіснуючи в багатовимірному просторі-часі урбосфери, формують переплетені між собою лінії розвитку – історичну, системну (холістичну) та еволюційну. Об'єднання цих ліній може бути здійснено на основі принципів урбосинергетики.

Ці синергетичні принципи відкривають нові горизонти і перспективи дослідження границь містобудівних формацій, в з'ясуванні місця і ролі містобудівних систем і культур, епох і цивілізацій в історичному часі, їх впливу і внеску в урбосферну еволюцію. Синергетичний підхід як наступний етап розвитку системної методології дає змогу перекинути місток між історично-емпіричним і теоретичним досвідом у дослідженні урбосферної еволюції.

Цей досвід значно збагачується за умови доповнення досягнень містобудівної науки аналізом вершин містобудівного мистецтва. Його динаміка і специфіка, яка виявляється у розгортанні жанрів, рухів, стилів і напрямків, в сукупності визначають творчі течії містобудівного мистецтва. Ці течії, підпорядковуючись синергетичним принципам, сприяють розкриттю глибинної сутності і зворотного боку містобудівних формацій як синтетичного надоб'єкта містобудівної історії і теорії, практики і мистецтва. За такого підходу у містобудування з'являється шанс, повернувшись обличчям до мистецтва, більш обгрунтовано визначити і використати нові шляхи гармонізації урбанізованого середовища *Homo urbanus* (Людини міської).

1. Тімохін В.О. *Історія й еволюція містобудування*. – К., 2008. 234 с. 2. Лосев А.Ф. *Історія античної естетики. Аристотель и поздняя классика*. – М.: Искусство, 1975. – 776 с. 3. Гумилев Л.Н. *Этногенез и биосфера Земли*. – Л.: Гидрометеоиздат, 1990. – 528 с. 4. Гинзбург М.Я. *Ритм в архитектуре*. – М.: Среди коллекционеров, 1923. – 128 с. 5. Гидион З. *Пространство, время, архитектура*. – М.: Стройиздат, 1975. – 567 с. 6. Geddes P. *Cities in Evolution: An Introduction to the town Planning and to the Study of Cities*. – N.Y. Harper Torepbooks, 1968 (1915). – 409 p. 7. Шеллинг Ф. *Философия искусства*. – М.: Мысль, 1966. – 496 с. 8. Татаркевич В. *Історія шести понять: мистецтво, прекрасне, форма, творчість, відтворництво, естетичне переживання*. – К.: Юніверс, 2001. – 366 с. 9. Тімохін В.О. *Нормативність естетики міського розвитку // Досвід та перспективи розвитку міст України*. – К.: Діпромісто, 2007. – Вип. 12. – С. 87–101. 10. Садовский В.Н. *Логико-математический анализ “Общей теории систем” Л. фон Берталанфи // Проблемы методологии системного исследования*. – М.: Мысль, 1970. – 563 с. 11. Сондерс П., Мей Ван Хо, Карпинская Т. *Ещё одна попытка: Новое направление в осмыслении природы // Знание-сила*. – 1989. – № 5. – С. 18–21. 12. Анохин П.К. *Философские аспекты теории функциональной системы // Вопросы философии*. – 1973. – № 3. – С. 67–82. 13. Цехмистро И.З. *Холлистическая философия науки*. – Сумы: Университетская книга, 2002. – 364 с. 14. Подолинский С.А. *Совет объединения “Ноосфера”*. – М.: Ноосфера, 1991. – 85 с. 15. Земпер Г. *Практическая эстетика*. – М.: Стройиздат, 1970. – 320 с. 16. Тімохін В.О. *Жанрова спрямованість і комплементарність розвитку сучасного міста // Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. – К.: КДТУБА, 1998. – Вип. 3. – С. 47–53.